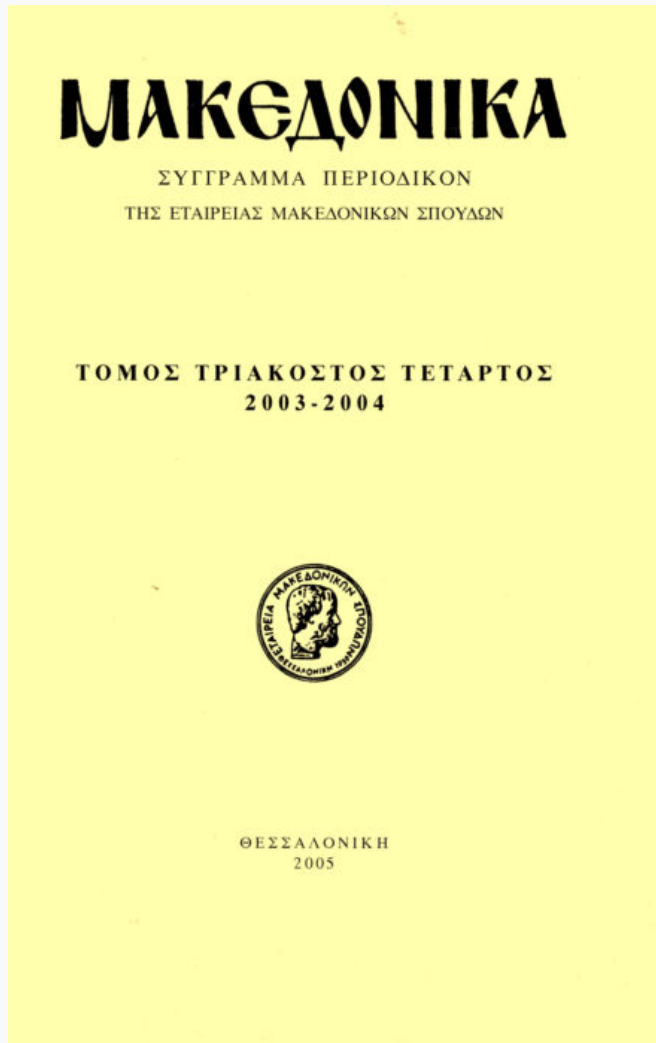

Μακεδονικά

Vol 34, No 1 (2004)

Η χρονολόγηση των τοιχογραφιών του Αγίου Ανδρέα Ελεούσας (του Ρουσούλη) στην Καστοριά

Γιώργος Γκολομπίας

doi: [10.12681/makedonika.881](https://doi.org/10.12681/makedonika.881)

Copyright © 2014, Γιώργος Γκολομπίας

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Γκολομπίας Γ. (2004). Η χρονολόγηση των τοιχογραφιών του Αγίου Ανδρέα Ελεούσας (του Ρουσούλη) στην Καστοριά. *Μακεδονικά*, 34(1), 407-410. <https://doi.org/10.12681/makedonika.881>

Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΝΔΡΕΑ
ΕΛΕΟΥΣΑΣ (ΤΟΥ ΡΟΥΣΟΥΛΗ) ΣΤΗΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑ

Στόν ναό του Ἁγίου Ἀνδρέα τῆς ἐνορίας Ἐλεούσας¹, πού εἶναι γνωστός μέ τήν ἐπωνυμία «τοῦ Ρουσούλη» (ἀπό τό ὄνομα τῆς οἰκογένειας πού τόν φρόντιζε πρῶν ἀπό δεκαετίες), σήμερα σώζονται τοιχογραφίες μόνο στό ἀνατολικό ἥμισυ τοῦ βόρειου καί τοῦ νότιου τοῖχου². Στήν ομάδα αὐτή τῶν τοιχογραφιῶν ἀνήκει καί ἡ παράσταση τοῦ ἁγίου Νικολάου στόν νότιο τοῖχο, σέ κλίμακα μεγαλύτερη τοῦ φυσικοῦ³, πού διαχωρίζεται ἀπό τίς ὑπόλοιπες τοῦ ἴδιου τοῖχου μέ ἐπιχρισμένη γόγγη πού συνέχεται πρὸς τά πάνω μέ παράθυρο⁴. Ἡ ἔνταξη τῆς παράστασης τοῦ ἁγίου, πού φέρει τήν προσωπυμία «Ὁ Θερμός Προστάτης», στήν ομάδα τῶν ὑπόλοιπων τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ, γίνεται μέ βάση τήν τεχνολογία, ἀλλά καί τήν ἀπόλυτη ὁμοιότητα τῶν διακοσμητικῶν πλαισίων πού περιβάλλουν τό φθαμένο ὄνομα τοῦ ἁγίου μέ τά ἀντίστοιχα πλαίσια στήν τοιχογραφία τῆς ἐνθρονῆς Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας, τῆς ἐπικαλούμενης «Ἀκαταμάχητου», πού βρίσκεται στόν νότιο τοῖχο, ἀκριβῶς δίπλα στό μεταγενέστερο τέμπλο⁵.

Στήν κάτω δεξιά γωνία τῆς παράστασης τοῦ ἁγίου Νικολάου ὑπάρχει ἀνέκδοτη ἕως σήμερα κεφαλαιογράμματη ἐπιγραφή⁶ (σχ. 1, εἰκ. 1), ἡ ὁποία ὀφείλεται, ὅπως φαίνεται ἀπό τόν χαρακτήρα τῶν γραμμάτων τῆς, στόν ζωγράφο τῶν ὑπόλοιπων τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ. Οἱ διαστάσεις τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι 14,3ν20,5 ἐκ. καί τό ὕψος τῶν γραμμάτων 2,2-2,5 ἐκ., ἐνῶ τό κατώτατο ἄκρο τῆς ἀπέχει ἀπό τό δάπεδο 97 ἐκ.

1. Βλ. Γ. Χρηστίδης, «Αἱ ἐκκλησίαι τῆς Καστορίας», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 6 (1922) 277-Ἁ. Ὁρλάνδος, «Τά βυζαντινά μνημεῖα τῆς Καστορίας», *ΑΒΜΕ* 4 (1938) 168· Π. Τσαμίσης, *Ἡ Καστορία καί τὰ μνημεῖα τῆς*, Ἀθήνα 1949, σ. 138· Στ. Πελεκανίδης, *Καστορία. I. Βυζαντινά τοιχογραφία. Πίνακες*, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 18 καί πίν. 162-167· Ν. Μουτσόπουλος, *Καστοριά. Λεῖψωμα. Ἱστορική - χωροταξική - πολεοδομική - μορφολογική μελέτη Καστορίας*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 45, εἰκ. 1-11· Ν. Δότιος - Γ. Σίσιου, *Καστοριανά μνημεῖα*, Ἀθήνα 1995, σσ. 91-92, καί Ε. Τσιγαρίδας, *Τοιχογραφίες τῆς περιόδου τῶν Παλαιολόγων σέ ναοίς τῆς Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 303-330.

2. Ὁ Τσαμίσης, ὁ.π., ἀποδίδει ἐσφαλμένα τή διακόσμηση τῶν πλάγων τοιχοματῶν τῆς προεξοχῆς τῆς πρόθεσης στό ἱερό σέ ἀρχαιότερο στρώμα. Δέν ἀποκλείεται πάντως στό μέλλον νά ἐρθοῦν στό φῶς καί κάποιες ἀκόμη τοιχογραφίες, μετά τήν ἀπόξεση τῶν νεότερων ἐπιχρισμάτων.

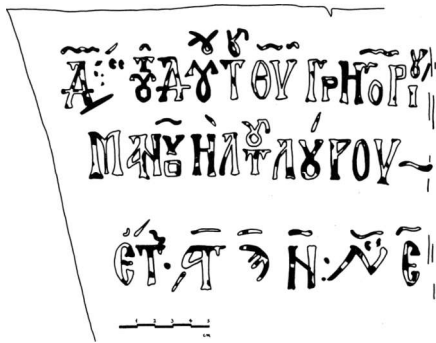
3. Βλ. Τσιγαρίδας, ὁ.π., σ. 316, εἰκ. 173.

4. Ὁ Τσιγαρίδας, ὁ.π., σ. 304, θεωρεῖ πιθανό ὁ χώρος τῆς ἐν λόγω τοιχογραφίας νά ἀνῆκε στόν νάρθηκα τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος μετά τήν καθαίρεση τοῦ δυτικοῦ τοῖχου τοῦ κυρίου ναοῦ δέν σώζεται.

5. Βλ. Πελεκανίδης, ὁ.π., πίν. 164β· Μουτσόπουλος, ὁ.π., σ. 45, εἰκ. 11, καί Τσιγαρίδας, ὁ.π., σ. 313, εἰκ. 170.

6. Τήν ὑπόδειξη τῆς θέσης τῆς ἐπιγραφῆς ὀφείλω στόν ἀείμνηστο βυζαντινολόγο Σωτήρη Κίτσα. Ἡ θέση σημειώνεται καί στό προοπτικό σχέδιο πού παραθεθεῖ ὁ Τσιγαρίδας, ὁ.π., σ. 305, σχ. 5, ἀρ. 7.

Ο λόγος γιά τόν όποιο δέν έγινε μνεία της άπό τούς προγενέστερους μελετητές είναι ή σημαντική της φθορά, πού τήν καθιστά δυσδιάκριτη και πολύ δυσανάγνωστη. Στην ανάγνωσή της πάντως βοηθά τό γεγονός ότι σέ πολλά άπό τά σημεία όπου έχει έξαφανιστεί τό άρχικό άσπρο χρώμα τών γραμμάτων έχει άπομεινει τό άποτύπωμά του στό μαύρο υπόστρωμα τού σκουροπράσινου κάμπου. Στο παρατιθέμενο άπόγραφο (είκ. 1) έχω συμπληρώσει τά έλλείποντα τμήματα τών γραμμάτων άξιοποιώντας, όπου είναι δυνατόν, τό παραπάνω επιβληθητικό στοιχείο και λαμβάνοντας ύπ' όψιν και τόν γραφικό χαρακτήρα τού καλλιτέχνη στίς ύπόλοιπες τοιχογραφίες τού ναού.

Σχ. 1. "Αγ. Άνδρέας τού Ρουσούλη. Άπόγραφο της επιγραφής στόν νότιο τοίχο.

Μεταγραφή:

- 1 Δ(έ)[η](οις) τού δούλου τού Θε(ε)υ Γρηγορίου
- 2 Μανουήλ τού Λούρου ~
- 3 έτ(οις) · Ϛ·ΑΝ: ίν(δικτιώνος) Ε

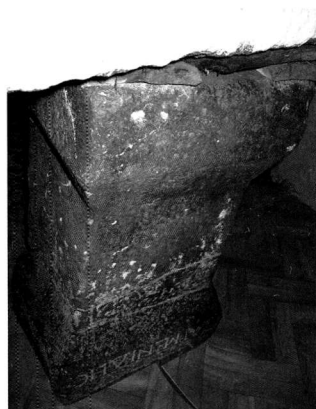
Παρατηρήσεις:

Γρηγορίου: Η λέξη παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες στην ανάγνωση, άφου μόνο τό Η σώζεται κατά τό μεγαλύτερο μέρος του και είναι άμεσα άναγνωρίσιμο. Προσεκτική όμως παρατήρηση καταδεικνύει μέ σχετική βεβαιότητα τήν ύπαρξη τών γραμμάτων Ο και Α καθώς και τού Γ πού συμπλέκεται μέ τό Η και έχει άνάλογη μορφή και στίς άλλες επιγραφές τών τοιχογραφιών τού ναού. Άπό τό δεύτερο γράμμα, πού είναι μικρού ύψους, ύπάρχει μόνο τό άνω ήμισυ, πού δείχνει ότι πρόκειται για Ρ ή Β. Ακόμη, φαίνεται καθαρά μία όξεια στό γράμμα πού ύπόκειται τού δ ενω άπό τά ύπόλοιπα τρία γράμματα σώζονται έλάχιστα ύπολείμματα, πού κι αυτά πάντως όδηγοϋν στη μόνη δυνατή συμπλήρωση: «Γρηγορίου».

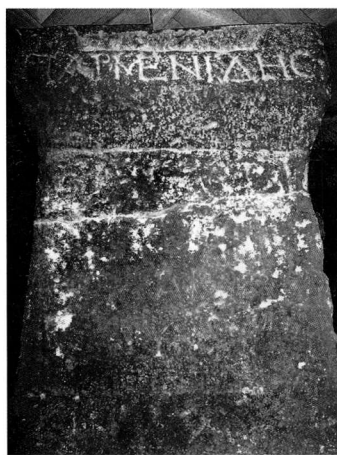
τού Λούρου: Άλλο ένα σημείο μέ προβλήματα άνάγνωσης. Σαφής είναι ή ύπαρξη τού τονούμενου Α καθώς και τών δύο τελευταίων γραμμάτων Ο και Υ. Τό γράμμα πού προηγείται τού τονούμενου δ μπορεί νά είναι, σύμφωνα μέ τά ύπολείμματά του, Α ή Δ, τό δεύτερο όμως άποκλείεται, επειδή τότε θά σώζονταν κάποια ίχνη της όριζόντιας κεραιάς του στά σημεία τού κάμπου πού δέν έχουν εκπέσει· έξάλλου, έδώ ή δεξιά κεραιά τού γράμματος είναι τελείως κάθετη, όπως συμβαίνει στά Α και όχι στά Δ τού

Εικ. 1.

Εικ. 2.

Εικ. 3.

ζωγράφου, στά όποια ή κεραία αὐτή έχει έλαφρά κλίση πρὸς τὰ άριστερά. Τέλος, τό γράμμα πού έπεται τοῦ τονούμενου δ μπορεῖ νά είναι *I, P* ή *Γ*, άπό τὰ όποια πιθανότερο φαίνεται τό δεύτερο.

Έτ(ους) · ϚϙN: *ιν(δικτιώνος)* E: Έτος 6950 άπό κτίσεως κόσμου ή 1441/42 μ.Χ., πού είχε πράγματι *ινδικτιών* 5. Έτσι μποροῦν νά χρονολογηθοῦν πλέον μέ ακρίβεια οἱ ένδιαφέρουσες τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ, οἱ όποίες έχουν τοποθετηθεῖ άπό τόν Στ. Πελεκανίδη στίς άρχές τοῦ 15ου αἰ. καί άπό τόν Ε. Τσιγαρίδα γύρω στά 1430⁷.

Άς σημειωθεῖ έδῶ ότι ή Άγία Τράπεζα τοῦ ναοῦ⁸ έχει ως βάση άδημοσίευτο μαρμαρίνο επιτύμβιο βομό (εικ. 2), διαστάσεων 68x34-44x27-32,5 εκ., ό όποίος είναι τοποθετημένος ανάποδα καί μέ τήν κύρια όψη του, στό άνω άκρο τής όποίας ύπάρχει τό όνομα *ΠΑΡΜΕΝΙΑΔΗΣ* (εικ. 3), στραμμένη πρὸς άνατολάς. Στήν ύπόλοιπη επιφάνεια τής ίδιας όψης ύπάρχουν ίχνη πολύ φθαμένης επιγραφής τεσσάρων ή πέντε στίχων (διακρίνονται κάποια μεμονωμένα γράμματα, όπως ένα *A* στήν προτελευταία σειρά καί ένα *Y* στήν τελευταία).

Άκόμη, στόν βόρειο τοίχο τοῦ ιεροῦ⁹ ύπάρχουν χαραγμένα ή γραμμένα μέ μελάνι, πιθανότατα κατά τόν 18ο αἰ., πολλά όνόματα, μεταξῦ τῶν όποίων τὰ έξῆς: *στάμο, νάστο, σινετου, ανδρόνικος, παρασκεβα, τζαράτο*.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΚΟΛΟΜΠΙΑΣ

1906, ΣΤΟΝ ΑΛΜΥΡΟ ΤΟΥ Ν. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ ΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ, ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ, ΤΟ ΘΡΑΚΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Άπό τήν 1 Ίουλίου 1906 ως τίς 31 Δεκεμβρίου τοῦ ίδιου έτους κυκλοφόρησε σέ δώδεκα φύλλα στόν Άλμυρό τοῦ Ν. Μαγνησίας μία μικροσκοπική έφημερίδα διαστάσεων 11x8,5 έκατοστά. Έκδότης τής έφημερίδος ό φαρμακοποιός Άλέξανδρος Άστέριος καί άρχικός τίτλος τής *Τό Μικριον τοῦ Άλμυροῦ* μέ ύπότιτλο *Ή μικροτέρα τῶν έφημερίδων τοῦ κόσμου*. Ή πρωτοτυπία τής ήταν τὰ χρώματα τῶν φύλλων: τό πρώτο φύλλο ήταν γκριζωπό, τό δεύτερο πρασινωπό, ένῶ στό φύλλο τής 1 Σεπτεμβρίου ό τίτλος έχει αλλάξει καί γίνεται *Τό Μεγαλειον τοῦ Άλμυροῦ* καί τό χρώμα τοῦ φύλλου τώρα είναι ρόζ, οἱ διαστάσεις του είναι 16x11 καί οἱ σελίδες του έχουν αὔξηθεῖ σέ όκτώ. Τήν 1 Οκτωβρίου 1906 αλλάζει καί πάλιν ό τίτλος, ή έφημερίδα τιτλοφορεῖται *Άλμυρός* μέ ύπότιτλο *Έφημερίς Έθνική καί τῶν τοπικῶν συμφερόντων*, ένῶ αὔξάνονται καί οἱ διαστάσεις σέ 20x14,5 έκατοστά καί τό χρώμα τοῦ φύλλου γίνεται λευκό. Στό φύλλο αὐτό εμφανίζονται ως συνεργάτες ό διαχειριστής Κ. Πλάκας, δάσκαλος, ό γνωστός έφορος άρχαιοτήτων Θεσσαλίας Άπόστολος Άρβανιτόπουλος, ό επίσης γνωστός Νικόλαος Γιαννόπουλος άναγραφόμενος ως *άρχαιολο-*

7. Βλ. αντίστοιχα Πελεκανίδης, *δ.π.*, σ. 18 καί Ε. Τσιγαρίδας, «Συμβολή στή χρονολόγηση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ τής Κομήσεως τής Θεοτόκου στό Ζευγοστάσι Καστοριάς», *Φίλια έτη εἰς Γεώργιον Ε. Μυλωνάν*, τόμ. Γ', Άθήνα 1989, σ. 337 σημ. 30, καί ό ίδιος, *Τοιχογραφίες τής περιόδου τῶν Παλαιολόγων*, *δ.π.*, σσ. 311, 340.

8. Πρὸκειται γιά λίθινη πλάκα διαστάσεων 49,5x92x13,5 εκ., ίσως άρχαίο άρχιτεκτονικό μέλος.

9. Ο συγκεκριμένος χώρος σήμερα είναι καλυμμένος μέ στερεωτικό ύφασμα (τουλιπάνι).